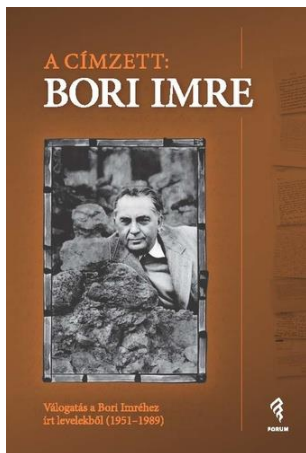

LOSONCZ ALPÁR

Korszakérzések és kortükrök

A CÍMZETT: BORI IMRE

Forum Kiadó
Újvidék, 2019
662 oldal, 2550 Ft

”

A cíMZett: Bori Imre, ez a címe az Újvidéken 2019-ben megjelent levélkötetnek. Az alcím válogatást ígér az újvidéki irodalomtörténészhez, egyetemi tanárhoz, Híd-főszerkesztőhöz és akadémikushoz – a több mint három évtized alatt – írt levelekből. Pontosabban az 1951 és 1988 között született levelekből készült válogatást olvashatunk, a könyv nem kevesebb mint 351 Bori Imrének cíMZett levelet tartalmaz, amelyeket eligazító jegyzetek és fényképek kísérek, méghozzá több mint 600 oldalon. A védőborítón és az előzéklapon Maurits Ferenc fotókorrekciói láthatók, és a kötetbe is került néhány ezekből a munkákból. A levelet Ózer Ágnes válogatta, a sajtó alá rendezést a jegyzetírást és a fordítást egy fiatalokból álló munkacsoport (Berényi Emőke, Ferencz-Fehér Dorottya, Herédi Károly, Mikuska Judit és Penovác Sára) végezte. Figyelembe véve a kommunikáció jelenlegi technológiáját, valamint a gyors kapcsolatteremtés imperatívusát, a könyv voltaképpen emlékművet állít a rohamosan pusztuló, hagyományos formájú levélkultúrának. A levelek eltérő relációkat és megszólítási formákat jelenítenek meg, szögezzük le, hogy itt a kultúra különféle területein mozgó emberek szánták idejüket levélírássra, fejtették ki gondolataikat levélben, persze még jóval a jelenlegi levélhiányos kor előtt. A vonatkozó történelmi foglalat pedig, legalábbis Bori szülőházájának kontextusában, a felfelé ívelő, különutat kereső jugoszláv szocializmus, amelyet aztán a dekadencia övez – voltaképpen a könyv zárórészének már ez a hanyatló és az erőszak lehetőségét előlegező világ képezi a háttérét.

Minden tekintetben figyelemre méltó vállalkozásról van szó, a Forum Könyvkiadó Intézet fontos könyvet publikált, amely számtalan tanulsággal szolgál. A könyv megannyi fontos hozadéka közül elsőként kell említenünk azt a tényt, hogy kordokumentáló belátásokat generáló aspektusokat közvetít. Következésképpen, aki érdeklődik a vajdasági magyar irodalom/kultúra/közélet kérdéskörei, valamint a magyar-magyar viszonylatok meghatározott szegmensei iránt, az a to-

vábbiakban nem mellőzheti e gyűjteményt. Két távlatból is közelíthetünk e levélkötethez, az egyik a címzettet tartja szem előtt, a másik a levelek szerteágazó tartalmát vizsgálja, e két szempontot egyszerre veszem figyelembe. Valakit megszólítanak, valaki leveleket kap, még-hozzá folyamatosan, valaki ténykedése, kisugárzása, művei által szerzett autoritása okán sok fontos emberrel tart kapcsolatot. Vagyis sokan gravitálnak irányában, és a reprezentatívnak tekinthető levelek erős fényt vetnek a szóban forgó személyiségre, akinek a kommunikációja sokatmondó, benne ugyanis kifejezést nyer a kor megannyi tendenciája. A levelekben érvényre jutó megszólítások aktusa/diskurzusa révén az interszjektív viszonylatok tömkelege tárul fel. Akadnak családi vonatkozású levelek is a könyvben, amelyek a mindennapi életvezetés részleteire utalnak, de a főcspás mégiscsak a széleskörű levelezéssel élő Bori Imre közéleti ténykedésének, vajdasági viszonylatban szinte túláradó kommunikációjának bemutatása – mások által küldött levelek révén. A kommunikáció útvonala ez esetben egyirányú, csak a Borit megszólító leveleket olvashatjuk itt, azaz nem ismerhetjük meg a másik, a visszafelé tartó irányt, legfeljebb a kontextusból, a jegyzetekből és a lábjegyzetekből hüvelykzetők ki a válaszlevelekre vonatkozó következtetések.

A könyv bepillantást enged olyan viszonyokba, helyzetekbe is, amelyeknek legendákba hajló elemeit sokan ismerik a Vajdaságban és Magyarországon, de így könnyvvé formált alakban, egybetömörítve, a levelek átfogó képet nyújtanak egy korszakról és reprezentatív alakjairól. Bori Imre személyén keresztül, a vele való levélkommunikáció során reveláló erejű részletek, érintkezési formák aspektusai, az irodalmi kommunikáció dimenziói jutnak felszínre. A levelek címzettje a (vajdasági) magyar kultúra figyelemre méltó egyénisége, akit mértékadó művei, mélyreható elemzései, monografikus tárgyválasztásai okán elsősorban irodalomtörténészként ismer a közvélemény. Minden tekintetben helytálló ez a recepciós irány, figyelembe véve Bori reprezentatív erejű irodalomtörténeti munkásságát. Mégis, ez a vonatkozás aligha meríti ki érdeklődésének sokféleségét. Ellenkezőleg, még e levelekből is, ha helyenként közvetetten is, de a figyelmes olvasó számára felsejlik tájékozódásának sokoldalú jellege, heterogén az, ami a válogatásban szereplő levelek révén közös nevezőre kerül. Borit, az újvidéki Magyar Tanszék meghatározó tanárát, az irodalmi veretű értelmiség különös pozíciója a vajdasági magyar magaskultúrához (természetesen az egykori szocializmus keretei között) kapcsolódó egyéni elkötelezettségei és nagy jelentőséggel bíró kezdeményezései hangadó alannyá tették. Rendteremtő igényű fellépései, a nyilvánosságban való kitartó és változatos szereplései nyomán szinte kisebbségi mandarinná vált. Életművét nem lehet és nem is kell megtisztítani a politikai implikációktól. Alig akad olyan mélyreható kisebbségi, könyvkiadási, intézményalapítási stb. kérdés, amelyről Bori Imre a közéleti író, a programadó értelmiségi ne formált volna véleményt, így belevetette magát a kisebbséget érintő politikai, kulturális, oktatási jelentéskörök élénk megvitatásába is, és nem áttalott olyan kockázatos, kihívó és megkérdőjelezhető állításokat is megformázni, amelyben a vajdasági magyarok nemzetérválását pillantotta meg az akkor létező jugoszláv keretekben. Azon tolmácsolók, akik úgy tartják, hogy nincs gyanú felett álló vajdasági magyar befolyásos értelmiségi a jugoszláv korban, Borit is céltáblává minősítik. Aligha kell külön értekezni arról, hogy Bori életművének politikai dimenziója olyan, mint egy aknamező, és neki is kijutott a vadból, hogy nem bizonyult eléggé nemzethűnek.

Bori Imre annak a nemzedéknek a tagja, amely a II. világháború után felocsúdva, valójában tapogatózva, alkalomadtán kételyektől sújtva, de berendezkedett a saját utat meghirde-

tő, konszolidálódó posztsztálinista Jugoszláviában, és elkezdte menetelését az egykor szebb napokat látott vajdasági magyar intézményeken keresztül, hovatovább irányt is adott az intézmények működésének. Szinte jelképesnek tekinthető a magyar avantgárdról írott könyvnek státusa, amely tükrözi a vajdasági magyarok jugoszláviai létezésének sajátosságait. Rosszakaratú értelmezői úgy szokták lekicsinyelni az ő és kortársai teljesítményét, miszerint Bori és a többiek csak besurrantak a kínálkozó résbe, azaz opportunistá módon kihasználták azt a tényt, hogy míg a jugoszláv szocializmus korifeusait nem zavarta a magyar avantgárd, addig a kádári szocializmusban Kassákot és társait gyanúper, akár tilalom övezte. Föllebbentették a fátylat, mert megengedték nekik, miközben az ördöggel cimboráltak. Azt persze aligha lehet vitatni, hogy a vajdasági magyar értelmiségiek ellentmondásokkal kikövezett utakon lépegettek előre, és Borira ez éppen úgy érvényes, mint nemzedékének más tagjaira. Ám ezen értelmiségieket a fennálló helyzetet alantas módon kihasználó szerepkörbe belemerevíteni durva igazságtalanság volna. Egy bizonyos, az irodalomértelmezést újszerű módon művelő, és az irodalomtolmácsolást a közéleti tevékenységgel párosító Bori Imre személyének figyelembevételével, aligha írható meg a vajdasági magyar értelmiségi önértelmezés története, az élénk táruló levelekben sűrűsödő kommunikációs mozzanatok csak megerősítik ezt az állítást. És a névsor, a levélírók sora nemcsak hogy impozáns, de egy kis vajdasági magyar történetet is kirajzol, miközben egy szélesebb vonatkozású magyar–magyar értelmiségi történelem artikulációját is lehetővé teszi. Ugyanis, a könyv által pörgetett időben araszolva, a magyar–magyar kommunikáció felé is perspektíva nyílik az olvasó számára.

Nézzük most sorjában a leveleket. Az ötvenes évek elején egy, a jövő fele tekintő, a világban erőteljesen megnyilatkozó értelmiségi tendenciák között tájékozódó fiatalemberhez érkeznek a levelek, főként majdani szerkesztőtársak, a vajdasági magyar nyilvánosságot befolyásoló kortársak, de már hírnévre szert tett írók is vannak a feladók között. Sorolok is néhányat: Ács Károly, Major Nándor, Fehér Ferenc, Ágoston Mihály, Tomán László, Herceg János. A háború utáni vajdasági magyar kultúra fontos, akár alapító erejűnek is nevezhető pillanatai ezek, áthatva a fenyegető provincializmus elleni fellépés igényével és a programadás szükségességének felismerésével. Gondolati vibrációk, dilemmák, folyóiratszámokkal kapcsolatos tervrészletek sorakoznak, érzékeljük, hogy itt nagyarányú tervek formálódnak, kisebbségi értelmiségiek latolgtatják az esélyeket, a levélírók a címmel együtt járható ösvényeket keresnek. Eközben a filológus elmerülhet az eddig nem vagy alig ismert adatokban, az értelmező számára pedig a feladók levélben megnyilatkozó állásfoglalásai különös anyagot képeznek: példaként elég a néprajzos/orvos Burány Béla vagy az író/szerkesztő Tomán László leveleit említeni, a kutató számára feltűnhet, hogy bizonyos, később formát nyert véleményeknek, megnyilatkozásoknak itt vannak a csirái.

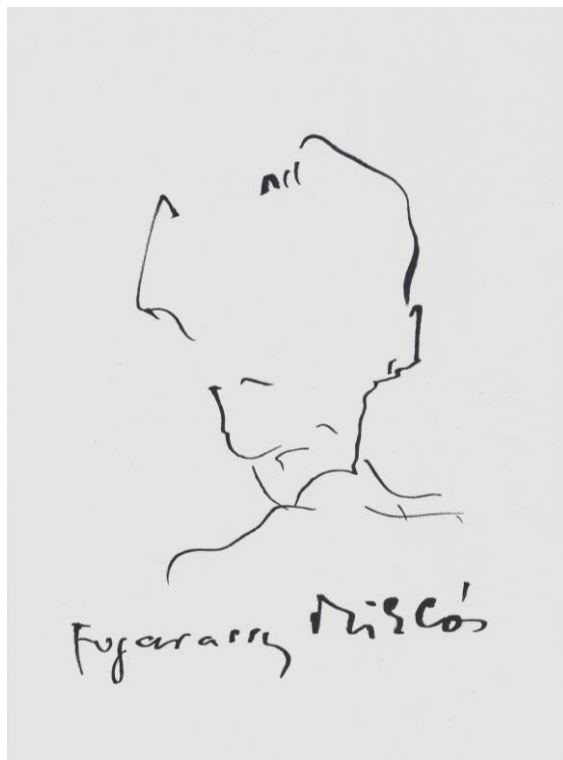
Egy olyan könyv perspektívájában, amely a megszólítotthoz írt levelek sokaságát fogja egy kötegebe, a megszólítások aktuasa különleges jelentőségű lehet, viszony- és korfeltáró jellegű. A spektrum széles, felmutat formális és kevésbé formális, hűvösebb és intimebb megszólításokat is: Sinkó Ervin vagy a *Kultura* szerkesztőségének nevében író, a vajdasági magyar irodalom bemutatását kérő Mirjana Nikolić vagy Csukás István az „elvtárs” kifejezéssel él (ugyanígy a „milyen újdonságok történnek az ön nemzeti irodalmában?” kérdésére választ váró Vuk Krnjević is), a jugoszláv akadémia tagja, Marijan Matković a „professzor elvtárs”, Tandori Dezső a „professzor úr”, Kemény Katalin először az „úr”, majd a „kedves barátunk” kifejezést használja. Dési Ábel sokamondóan az „atyám” megszólítással indítja leveleit, Mi-

roslav Krleža a bensőséges „drága Borim” megszólítást alkalmazza. Sok levél tegező módban íródik, főként egymást jól ismerő emberek leveleznek, Major Nándor, mondjuk az Imre név helyett ironikusan a szerb formát, azaz a Mirkót („Kedves Mirkó komám”, „Mirkókám”) használja, Bata Imre az „Imruskám” megszólítással él, vagyis adódnak ehelyütt személyes szférákba vágó utalások is: intimitásokat, bennfentes megnyilatkozásokat érhetünk tetten. Egy később, azaz a hatvanas években keletkezett levélben a Mándy- és Mészöly-cikkekhez gratuláló Weöres Sándor („Weöres Sanyi”) is tegező modorban szólal meg. Ezekről eltérnek azok a hivatalos levelek, amelyek egy pályafutás karakterisztikus pillanatait, az intézményes infrastruktúrába való beilleszkedés szituációit, majd az egyre szilárdabbá formált pozíció alakulási szakaszait mutatják meg.

Mindeközben a háttérben lüktet a jugoszláv történelem, és persze a helykereső magyar értelmiségiek különtörténelme. A levelek címzettje, társaival együtt, először körülnéz e korban, ebben a kultúrában, erőt gyűjt, majd az elkövetkező időszakokban ennek eredményeit érleli. És aztán az ötvenes évek vége fele bontakozik ki az említett perspektíva, itt tűnik fel ugyanis először egy magyarországi illetőségű levélíró által írt levél: aztán lassan alakot nyer és megszilárdul a magyarországi Bori-nimbusz, kialakul a nagyrabecsült, az egyúttal vitára hajlamos irodalomértő pozíciója, aki mindenütt érdeklődést vált ki. (Azt a tényt aligha kellene bizonygatni, hogy a Magyarország felől érkező leveleket a belügyi szervek élénk érdeklődése is kísérhette, természetesen mindkét országban). Szerkesztők, írók, akadémiai egyúttlétet, konferenciákat szervező személyek, irodalmi afirmációt kereső emberek, családi látogatásokat felidéző érdeklődő kortársak, honoráriumot igénylők és nem utolsósorban a magyar irodalom markáns személyiségei szólalnak meg a levelekben. Dicséretet hangzanak el ilusztris szerzőktől a megírt/publikált Bori-tanulmányok okán (Petőfi Sándor János, mondjuk, arról ír, hogy kórházi tartózkodása alatt a Bori Imre–Körner Éva szerzőségében megjelent „nagyon szép” Kassák-könyvet olvasta), irodalomtörténészek szeretnének hozzájutni az új távlatokat nyitó Bori-kötetekhez, majd hálálkodó leveleket, felkéréseket, és beszámolókra tett utalásokat tartalmazó leveleket olvashatunk. Mindez olyan reprezentatív szerzők tollából, mint Déry Tibor, vagy a levélírók levélírója, mármint Ilia Mihály, aki először ismeretlenként szólítja meg Borit, aztán bensőségebbre válik a levélhang, de Mándy Iván is megszólal, a Borit írásra ösztökélő, egyébként a kommunikációt kezdeményező Kassák Lajos (aki szóvá teszi, hogy az egykori *Élet és Irodalomban* vádakát zúdítanak mind Borira, mind Kassákra egy „avant-gardizmusról” szóló cikk okán), vagy a férje 80. születésnapjára megírandó Bori-könyvet sürgető Kassák Lajosné, az exkuzáló Németh László, aki a vajdasági magyarok „különleges helyzetét” abban a vetületben szemléli, hogy általuk „helyrebillenthető az igazság”, azaz kisorított szerzők munkásságára vetülhet fény (itt csak zárójelben jegyzem meg, hogy a kötet éppen Lakatosné Németh Ágnes levelével zárul, aki apja levelezését rendezte, és válassz-leveleket kérve fordul Borihoz), Szentkuthy Miklós, Tandori Dezső vagy a már említett Weöres Sándor is a feladók sorába tartozik, de feltűnik például Tőzsér Árpád, Monoszló Dezső, Béládi Miklós, Sótér István, Méliusz József, Vujicsics D. Sztoján, Határ Győző és mások neve is. És ez is csak egy részleges névsor. Nem kellene elmulasztanom megemlíteni, hogy a könyv olvasója olyan letaglózó elmarasztalást is tetten érhet, mint amely Alexa Károlyhoz fűződik, aki Borinak azt az 1983-as jegyzetét helyezi tágabb kontextusba, amely a vajdasági magyarok előrehaladó, különösen urbánus jellegű asszimilációjának körülményeit szóvá tevő Illyés Gyulát érinti, és a címzettnek a vajdasági magyar irodalom önelvű státusát taglaló

koncepcióját egyenesen sületlenségnek nevezi. Alexa dehonesztáló megjegyzéseivel szemben azonban ott van Csuka Zoltán homlokegyenest ellenkező irányú értékelése („Most olvasom az Illyés Gyuláról írott bátor és nagyon férfias soraidat.”) Bori említett gesztusával és Illyés intő-bíráló fellépésével kapcsolatban. A kötet úgy jár el, hogy egyensúlyt keresve, kontrasztos megoldást alkalmaz, noha az ide vonatkozó ellentmondásokat aligha lehet simára gereblyézni. Azt a tényt sem szabad említés nélkül hagyni, hogy Bori Imrét más nyelvűek is megszólítják, azaz a feladók sora tovább bővíthető: szerbek/horvátok, akik érdeklődnek a vajdasági magyar irodalom hullámszásai iránt (Vuk Krnjević, Marijan Matković, Franci Zagoričnik stb.), vagy éppen vonatkozó folyóiratszámot szerkesztenek (a szerbül/horvátul írt levelek magyarul is olvashatók), és kongeniális levélíróként jelennek meg olyan kisebbségi írók is, mint Fábry Zoltán vagy Kántor Lajos.

Kereszteződő viszonyokat, meggondolkodtató jelentéseket, ellentmondásokat sűrít magába ez a könyv, és különösképpen azt a tanulságot kínálja, hogy azt a múltat, amelynek Bori Imre sajátos szereplője volt, nem hagyjuk magunk mögött.

FOGARASSY MIKLÓS (fekete filctoll, A/4 papír, 2010-es évek)